

Antakya Semt Pazarlarındaki Bazı Doğal Bitkilerin Etnobotanik Yönden Araştırılması

Volkan ALTAY* Onur ÇELİK

*Mustafa Kemal Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Biyoloji Bölümü, Antakya, HATAY

*Sorumlu Yazar

valtay@mku.edu.tr

Geliş Tarihi : 07 Temmuz 2011

Kabul Tarihi : 29 Ağustos 2011

Özet

Antakya (Hatay merkez) semt pazarlarında doğal bitkilerin dikkat çekecek yoğunlukta satılması sebebiyle, bu bitkiler üzerine bir etnobotanik çalışma başlatılmıştır. Çalışmanın materyali Antakya semt pazarlarında genellikle sebze olarak, aktarlarda da şifalı bitkiler adıyla satılan çoğu aromatik bitkiler seçilmiştir.

Araştırmanın en önemli tarafı, yöre halkı ile yapılan geniş çaplı görüşmelerle bu bitkilerin etnobotanik açıdan bilimsel özellikleri ile halkın kullanımı arasındaki ilişkilerin karşılaştırılmasıdır. Farklı mevsimlerde periyodik olarak yapılan çalışmalarla, araştırma alanından toplanan çoğu aromatik taksonların hem yöresel isimleri tespit edilmiş hem de hangilerinin ve ne sıklıkla tıbbi amaçlarla kullanıldığı da ortaya konulmuştur

Anahtar Kelimeler: Etnobotanik, Halk ilacı, Antakya, Hatay

Investigation of Some Natural Plants at the Neighborhood Markets of Antakya in terms of Ethnobotanic

Abstract

Due to the remarkable sale of natural plants at the neighborhood markets of the Antakya (Hatay centre), an ethnobotanic study has been started on these plants. Many aromatic plants generally sold as vegetables at the neighborhood markets of Antakya and as medicinal plants at herbalists have been chosen as the material of the study. The most striking aspect of the study is the comparison of relations between locals' utilization of these plants and their scientific characteristic in terms of ethnobotanic. By the studies done periodically at different seasons, local names of the many aromatic taxa's within the field of research have been identified and also which ones how often are used for medical purposes have been put forward.

Key Words: Ethnobotany, Folk Medicinal Plant, Antakya, Hatay

GİRİŞ

Etnobotanik terimi, “bir yörede yaşayan halkın yakın çevresinde bulunan bitkilerden çeşitli gereksinimleri karşılamak üzere yararlanma bilgisi ve o bitkiler üzerine etkisi” olarak tanımlanabilir [1]. Bitkilerden yararlanma, insanlık tarihi kadar eskidir. İlkçağlardan beri insanlar çevrelerindeki bitkileri kullanarak dertlerine şifa aramışlardır. Faydalı gördükleri bitkileri tanımış, tanıtmış ve hastalıkların tedavisinde kullanmıştır. Bitkilerin bu tür kullanımları gün geçtikçe artarak devam etmektedir [2]. Bitkilerin tıbbi amaçlı kullanımlarının yanı sıra besin olarak, çeşitli eşyaların yapımında, süs çiçekçiliğinde, kerestecilikte, yakacak olarak, hayvan hastalıklarının tedavisinde, hayvan yemi, boya yapımı, vb. kullanımları da oldukça yaygın olup ekonomik açıdan büyük değerlere sahiptir [3].

Bununla beraber ilaç sanayinin vazgeçilmez materyali olan yabancı bitkilerin yöresel isimlerinin bilinmesi gerekir. Ayrıca bu bitkilerin hangi hastalığa iyi geldiğinin ve hangi amaçlarla kullanıldığının bilinmesi de insanlık için iyi olacaktır [4].

Antakya, Hatay ilinin merkez ilçesidir. 36° 10' kuzey enlemi ve 36° 06' doğu boylamı ile Türkiye'nin en güneyinde bulunan bir il merkezidir. Ortasından Asi Nehri geçen şehrin rakımı yaklaşık 85 metredir. Şehir merkezi nüfusu ise 202.216'dır. Kuzeyde Nur Dağları ile güneyde Kel Dağ (Cebel-i Akra) arasında kalan Aşağı Asi Vadisi'nin başlangıcında, Kel Dağı'nın kuzeydoğusunda, 440 m rakımlı Habib-i Neccar Dağı'nın eteklerindedir [5].

MATERYAL VE YÖNTEM

Bu çalışmada, Antakya (Hatay)'da kurulan halk pazarları araştırma alanı olarak, bu alanda satışa sunulan ve yöresel halk ilacı olarak kullanılan bitkilerde materyal olarak seçilmiştir. Belirlenen amaç doğrultusunda araştırma bölgesinden 2010 yılının Şubat-Haziran ayları arasında toplanan bitki taksonlarının, tıbbi amaçlarla kullanıldığı yöre halkıyla özelliklerde yaşlı kişilerle yapılan anketler sonucunda belirlenmiştir.

Bölgede etnobotanik değeri olduğu belirlenen bitkilerin örnekleri de toplanıp, teşhislerin tamamı ilgili literatürden yararlanarak yapılmıştır [6].

BULGULAR

Toplumların etnobotanik yapısı; araştırma, bilgi, deneyim, floristik zenginlik, etnik köken, sosyal yapı vb. birçok faktörün etkisiyle meydana gelerek gelişmektedir. Bu bilgiler kuşaktan kuşağa aktararak günümüze kadar zenginleşerek ulaşmış ve toplumların kültürleri haline gelmiştir [7].

Ülkemizde de tıbbi bitkilerin geleneksel kullanımı insan yaşamında oldukça önemli bir rol oynamaktadır [8]. Etnobotanik zenginliğimizin tam olarak belirlenmesi, değerlendirilmesi, kayıt altına alınması ve halkın bilgisine sunulması gerekmektedir [3].

Bu amaç kapsamında, yöre halkı tarafından kullanılan bitkiler tespit edildikten sonra sırasıyla Latince tür isimleri, bitkinin ait olduğu familyası, yöresel ismi, bitkinin hangi kısmı kullanıldığı ve kullanım şeklinin nasıl olduğu hakkındaki bilgiler belirtilerek liste halinde aşağıda gibi sunulmuştur:

1. *Pistacia terebinthus* L. subsp. *palaestina* (Boiss.) Engl. (Anacardiaceae)

Yöresel Adı: Sakız burcu

Kullanma Amacı: Gıda

Kullanma Şekli: Çiğ olarak yenir. Ayrıca kavurması da yapılır.

Kullanılan Kısımları: Taze sürgünleri

2. *Satureja thymbra* L. (Lamiaceae)

Yöresel Adı: Yabani kekik

Kullanma Amacı: Göğüs yumuşatıcı etkisi olduğu düşünülmektedir.

Kullanma Şekli: Adaçayı gibi kaynatılıp içilir.

Kullanılan Kısımları: Çiçekli kısmı

3. *Salvia aramiensis* Rech. fil. (Lamiaceae)

Yöresel Adı: Adaçayı

Kullanma Amacı: Bronşit için kullanılmaktadır.

Kullanma Şekli: Çay gibi kaynatılıp içilmektedir.

Kullanılan Kısımları: Yaprakları

4. *Thymbra spicata* L. (Lamiaceae)

Yöresel Adı: Zahter

Kullanma Amacı: Gıda

Kullanma Şekli: İnce ince doğandıktan sonra üzerine tuz, karabiber ve nar ekşisi dökülüp salata şeklinde tüketilmektedir.

Kullanılan Kısımları: Yaprakları

5. *Lavandula stoechas* L. (Lamiaceae)

Yöresel Adı: Karabaş otu

Kullanma Amacı: Beyin hastalıklarına, damar tıkanıklarına ve kadın hastalıklarına iyi geldiği düşünülmektedir.

Kullanma Şekli: Adaçayı gibi kaynatılıp içilir.

Kullanılan Kısımları: Yaprak ve çiçekli kısımları

6. *Plantago* sp. / *Rumex* sp. / Asteraceae üyeleri (Karışık Familyalar)

Yöresel Adı: Kömeç

Kullanma Amacı: Gıda

Kullanma Şekli: Kavurması yapılır.

Kullanılan Kısımları: Yaprakları

7. *Helichrysum* sp. (Asteraceae)

Yöresel Adı: Kuduman çiçeği / Altınbaş

Kullanma Amacı: Böbrek taşlarının düşürülmesi ve Göğüs yumuşatıcı etkisi olduğu düşünülmektedir.

Kullanma Şekli: Adaçayı şeklinde kaynatılıp içilir.

Kullanılan Kısımları: Çiçekleri

8. *Portulaca oleracea* L. (Portulacaceae)

Yöresel Adı: Semizotu / soğukluk

Kullanma Amacı: Gıda

Kullanma Şekli: Cacık şeklinde yapılarak yenir.

Kullanılan Kısımları: Tamamı

9. *Malva parviflora* L. (Malvaceae)

Yöresel Adı: Ebegümece

Kullanma Amacı: Gıda

Kullanma Şekli: Kavurması yapılır.

Kullanılan Kısımları: Yaprakları

10. *Cucurbita pepo* L. (Cucurbitaceae)

Yöresel Adı: Kabak çiçeği

Kullanma Amacı: Gıda

Kullanma Şekli: Dolması yapılır.

Kullanılan Kısımları: Çiçekleri

11. *Bryonia nigra* Dum. (Cucurbitaceae)

Yöresel Adı: Haylin / Haylun

Kullanma Amacı: Bağırsak kurtlarının düşürüldüğüne inanılmaktadır.

Kullanma Şekli: İnce ince doğranır, yeşil soğanla zeytinyağında kavrulup, üzerine yumurta kırılarak yenilir.

Kullanılan Kısımları: Taze sürgünleri

12. *Urtica pilulifera* L. (Urticaceae)

Yöresel Adı: Isırgan otu

Kullanma Amacı: Gıda

Kullanma Şekli: Salatası yapılır. Çay gibi kaynatılıp içilir. Katıklı ekmekek yapımında da kullanılır.

Kullanılan Kısımları: Tamamı

13. *Nasturtium officinale* R.Br. (Brassicaceae)

Yöresel Adı: Ispanta

Kullanma Amacı: Gıda

Kullanma Şekli: Salatası yapılır. Çiğ olarak da tüketilmektedir.

Kullanılan Kısımları: Tamamı

14. *Arum dioscoridis* Sm. (Araceae)

Yöresel Adı: Pancar yaprağı

Kullanma Amacı: Gıda

Kullanma Şekli: İlk önce ince ince doğranır ve zeytinyağı dökülür, bir baş soğan doğranır, daha sonra kavrulur, yaprakları sarı olana kadar kavrulur. Sonra nar ekşisi ilave edilir. Biraz buğday konulur, seyrek miktarda su konulur ve daha sonra yoğurt ilave edilir.

Kullanılan Kısımları: Yaprakları

15. *Viscum album* L. (Loranthaceae)

Yöresel Adı: Ökse otu

Kullanma Amacı: Tansiyona ve Kolestrole iyi geldiği düşünülmektedir.

Kullanma Şekli: Çay gibi kaynatılıp içilir.

Kullanılan Kısımları: Yaprakları

Bu sonuçlara göre 12 familyaya ait 16 taksondan, 15 yöresel kullanım tespit edilmiştir. Tespit edilen bu yöresel kullanımlardan da 10 tanesi gıda amaçlı, 5 tanesi ise halk ilacı olarak kullanılmaktadır. Halk ilacı olarak kullanılan bitkiler özellikle, bronşit; beyin, damar ve kadın hastalıkları; böbrek taşı düşürme ve göğüs yumuşatıcı; tansiyon ve kolestrolde kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu bitkilerin ilaç olarak kullanımı genellikle çay şeklinde oral yolla alınırken; gıda olarak kullanılan bitkiler ise, genellikle soğan ve yumurta ile yapılan kavurma şeklinde kullanımı yaygındır.

Etnobotanik özelliği olan bu bitkilerden Lamiaceae familyasına ait 4 tür bulunurken, Asteraceae ve Cucurbitaceae familyaları ise 2 tür ile temsil edilmektedir. Geriye kalan diğer bitki taksonları ise, her biri birer familya ile temsil edilmektedir.

Bu çalışmada yöresel kullanımı belirlenen bitki taksonlarının büyük bir çoğunluğu taze olarak tüketilirken, çok az bir kısmı da kuru olarak (Adaçayı, Karabaş otu ve Ökse otu) kullanılmaktadır. Taze olarak kullanılan bitkiler genellikle gövde ve yaprak kısımlarından hazırlanırken, özellikle Sakız burcu ve Haylin bitkilerinin taze sürgünleri; Yabani kekik, Altınbaş ve Kabak bitkilerinin ise, çiçekli kısımları kullanılmaktadır. Bazı bitkiler ise, kökleri dışındaki kısımlarının tamamı kullanılmaktadır. Bu kullanımlara örnek vermek gerekirse Semizotu / Soğukluk, İsrigan otu ve İspanna bitkileri verilebilir.

Çalışma alanındaki etnobotanik özelliği olan bitkilerin her biri bir taksonu temsil ederken, Kömeç olarak isimlendirilen ve doğada birkaç bitkinin (Rumex sp., Plantago sp. ve bazı Asteraceae üyesi bitkileri) toplanıp geneline verilen bir isimdir ve bu bitkiler, pazarda beyaz bir çuval veya büyük bir torbanın içinde topluca satışı sunulmaktadır.

Ayrıca, çalışma alanında satışı sunulan ve Pancar yaprağı olarak isimlendirilen bitkinin (Arum dioscoridis) en az satışı yapılan bitki olduğu söylenebilir. Bu durumun sebebi ise, sadece orta yaşın üzerindeki bayanlar tarafından satın alınmasıdır. Bunun da nedeni, bu bitkinin yapraklarından yapılan kullanımın herkes tarafından bilinmemesi ve iyi kavrulmadan yenildiğinde ise zehirlenmeye sebebiyet verebileceğini bayan pazarıcılar tarafından (özellikle yaşları 40-60 arasında olanlar) vurgulamıştır. Bu nedenden ötürü, genç kuşak bayanları bu bitkinin nasıl yapılacağını pek bilmediğinden satın almada pek tercih etmezler.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Çalışma alanımızda; zahter bitkisi bahar aylarında en çok satışı gerçekleştirilen doğal bitkidir. Bu bitkinin satıcılar tarafından doğadan aşırı bir şekilde toplanması, halkın kültürel olarak benimsediği bitkilerin başında geldiği söylenebilir. Özellikle de bahar aylarında 10 ile 20 TL arasında değişen fiyatlarda satışı sunulması, doğadan aşırı bir şekilde toplanmasını da neden olmaktadır. Özellikle de Antakya'da doğal alanlarda yaygın bir dağılım gösteren zahter bitkisi, kültüre alınarak "zahter tarımı" uygulama çalışmaları yapılabilir. Böylelikle ekonomik olarak da değerlendirilmesinin yanında piyasada da, satışı sunulan yaygın bitkilerden biri olabilir.

Çalışma alanında satışı yapılan tıbbi bitkilerin, doğada yayılış alanlarının oldukça geniş olduğu gözlenmiştir. Bu durum yörede tıbbi bitkilerin elde edilebileceği ve hatta bu bitkilerin doğal ortamında da yetiştirilebileceği zengin bir potansiyelin var olduğunu gösterdiği söylenebilir. Son yıllarda gerek sentetik ilaçların yan etkilerinin ortaya çıkması, gerekse çevre kirlenmesi gibi olaylar nedeniyle Dünya'nın pek çok ülkesinde doğal maddelere ve bitkilere karşı halkın ilgisi büyük ölçüde artmıştı. Bu durum geçmişte olduğu gibi, gelecekte de tedavide kullanılan ilaçlar için en önemli kaynağın bitkiler olacağını göstermektedir [4]. Yakın gelecekte bu çalışmaların artması ve bu çalışmalara katkı sağlaması ümidiyle.

Teşekkür

Yazarlar, bu çalışmanın gerçekleştirilmesinde katkılarından dolayı Antakyalı köylü esnaf halkına teşekkür eder.

KAYNAKLAR

- [1] Yıldırım, Ş., 2004. Etnobotanik ve Türk Etnobotanigi, Kebikeç, Alp Matbaası, Ankara, 17, 175-193.
- [2] Altan, Y., Uğurlu, E., Gücel, S., Şenkata, 1999. Erzurum ve Çevresinin Etnobotanik Özellikleri. 1st International Symposium on Protection of Natural Environment and Ekrani Karaçam, Kütahya-Türkiye, 132-139.
- [3] Koyuncu, O., Yaylacı, Ö.K., Tokur, S., 2009. Geyve (Sakarya) ve Çevresinin Etnobotanik Açısından İncelenmesi. Ot Sistematik Botanik Dergisi, 16 (1): 123-142.
- [4] Bağcı, Y., 2000. Aladağlar (Yahyalı, Kayseri) ve Çevresinin Etnobotanik Özellikleri. Ot Sistematik Botanik Dergisi, 7(1): 89-94.
- [5] Anonim, 2010. www.wikipedia.org.tr
- [6] Davis, P.H., 1965-1985. Flora of Turkey and The East Aegean Island. Edinburgh University Press, Edinburgh, Vol.1-9.
- [7] Köse, Y.B., Ocak, A., Duran, A., Öztürk, M., 2005. Eskişehir Kent Florasına ait Bazı Bitkilerin Tıbbi Kullanımları ve Türkçe yerel adları. Süleyman Demirel Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 9, 155-163.
- [8] Baytop, T., 1999. Türkiye'de Bitkiler ile Tedavi, Geçmişte ve Bugün, Nobel Tıp Kitapevi, 145 s.